

تصویر استعاری درخت سنجد در آثار کیان خیای: درخت سنجد،
درخت ملی ترکهاست

خلاصه

کیان خیای با دهها منظومه، شمار بی شماری شعر، و دهها داستان و اثر نمایشی — نمایشنامه — از جمله هنرمندانی است که در تاریخ ادبیات معاصر آذربایجان برای خود جایگاهی ویژه آفریده است. او نه تنها از چهره‌های برجسته‌ی ادبیات آذربایجان جنوبی، بلکه از سخنورانی است که به هنر واژه در سراسر آذربایجان یکپارچه — در هر دو سوی ارس — یاری رسانده و موجب بالندگی ادبیات شده‌اند؛ نویسنده‌ای پُرکار با اندیشه‌ای گسترده و فلسفی که در تاریخ ادبیات آذربایجان جنوبی ارس و شمال ارس و همچنین در جهان ترک جایگاهی شایسته دارد... شاعر، با برجسته ساختن موضوعاتی چون حقوق و آزادی‌های انسانی پایمال شده‌ی مردم آذربایجان جنوب ارس توسط سیستم شوونیستی، هویت ملی، مبارزه برای زبان مادری و مقاومت در راه آزادی، این مسائل را به محور اصلی آثار خود تبدیل کرده است. او این مقاومت را از طریق شخصیت‌ها و تصاویر گوناگونی که آفریده، به عرصه‌ی ادبیات وارد می‌کند در میان این تصاویر هنری، تصویر استعاری درخت سنجد که شاعر دلباخته‌ی آن است، جایگاهی ویژه و ممتاز دارد.

کلمات کلیدی: کیان خیای، ادبیات آذربایجان جنوب ارس، تصویر استعاری، ساکورا، زیتون، برگ‌بو، درختان سنجد

استناد (آپا): فواد، ا. تصویر استعاری درخت سنجد در آثار کیان خیای: درخت سنجد، درخت ملی ترکهاست. ارومیه: فصلنامه تخصصی "مطالعات تاریخ آذربایجان و ترک" - سال ۰۴، شماره ۱۱، بهار ۱۴۰۵. ۳۰۴۱-۸۶۹۰ شاپا. ۱۴۰۵.

دوچنت دکتر اسمیرا فواد

ایمیل:

esmirafuad@mail.ru

وابستگی:

پژوهشگر ارشد بخش ادبیات
آذربایجان جنوبی مؤسسه‌ی ادبیات
به نام نظامی گنجوی آکادمی ملی
علوم آذربایجان (AMEA)،
دکترای علوم فیلولوژی، دانشیار
ترجمه: اکبر سعادقتلی پور آذر

Esmira Fuad

Email:

esmirafuad@mail.ru

Affiliation:

Senior Researcher,
Department of South
Azerbaijani Literature,
Nizami Ganjavi Institute of
Literature, Azerbaijan
National Academy of
Sciences (ANAS), Ph.D. in
Philology, Associate
Professor

The metaphorical image of the fir tree in the work of Kiyan Khiyav The fir tree is the national tree of the Turks...

Abstract

With ten poems, countless poems, dozens of stories and dramas, Kiyan Khiyav is one of the artists who has created his own page in the history of contemporary Azerbaijani literature. He is one of the heroes of words who contributed to the art of words not only of South Azerbaijan, but also of the entire Azerbaijani language and developed literature, one of the productive writers of South and North Azerbaijan, as well as the entire Turkic world, with a comprehensive philosophical thought... The poet, who highlights the issues of human rights and freedoms violated by the Persian regime of the people of South Azerbaijan, national identity, struggle for mother tongue, and resistance for freedom in his works, brings this resistance to the literary level through the different images he creates. The metaphorical image of the incense tree, which he loves, holds a special place among these artistic images.

Keywords: Kiyan Khiyav, South Azerbaijani literature, metaphorical image, Sakura, Olive, Laurel, Frankincense trees

CITATION (APA): Fuad, E. The metaphorical image of the fir tree in the work of Kiyan Khiyav. The fir tree is the national tree of the Turks... Urmia. Studies on Azerbaijan and Turk's history" Specialized Journal, year 04, number 11, Spring 2026, ISSN: 3041-8690.

Esmira Fuad

E-poçt:

esmirafuad@mail.ru

Mənsubiyyət:

AMEA Nizami Gəncəvi
adına Ədəbiyyat
İnstitutunun Cənubi
Azərbaycan Ədəbiyyatı
şöbəsinin aparıcı elmi
işçisi, filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent

Kiyan Xiyav yaradıcılığında İyda ağacı metaforik obrazı: İyda ağacı türkün milli ağacıdır...

Xülasə

On poema, saysız-hesabsız şeir, onlarla hekayə və dram əsərləri-pyesləri ilə Kiyan Xiyav çağdaş dövr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində öz səhifəsini yaratmış sənətkarlardandır. O, təkcə Güney Azərbaycanın deyil, o taylı-bu taylı bütöv Azərbaycan söz sənətinə öz töhfələrini verən və ədəbiyyatı gəlişdirən söz bəhəddirlərindən, Güney və Quzey Azərbaycanın, eləcə də bütün Türk dünyasının qapsamlı fəlsəfi düşüncəyə sahib olan məhsuldar yazarlarından biri kimi ədəbiyyat tariximizdə yer tutur... Güney Azərbaycan xalqının fars rejimi tərəfindən pozulmuş insan haqq və hüquqları, milli kimlik, ana dili uğrunda mübarizə, azadlıq uğruna dirəniş məsələlərini əsərlərində qabarıqlaşdıraraq ana xəttə çevirən şair bu dirənişi yaratdığı fərqli obrazlar vasitəsi ilə ədəbi müstəviyə gətirir. Sevdalandığı İyda ağacı metaforik obrazı isə bu bədii obrazlar arasında özəl yer tutur.

Açar sözlər: Kiyan Xiyav, Azərbaycan ədəbiyyatı, metaforik obraz, Sakura, Zeytun, Dəfnə, İyda ağacları

CITATION (APA): Fuad, E. Kiyan Xiyav yaradıcılığında İyda ağacı metaforik obrazı: İyda ağacı türkün milli ağacıdır... Urmiya: "Azərbaycan və Türk Tarixi Araşdırmalar" İxtisaslaşdırılmış Jurnal, il 04, nömrə 11, Yaz 2026, ISSN: 3041-8690.

Esmira Fuad

E-posta:

esmirafuad@mail.ru

Üyelik:

Azerbaycan Millî Bilimler
Akademisi (AMEA)
Nizami Gencevi Edebiyat
Enstitüsü Güney
Azerbaycan Edebiyatı
Bölümü Kıdemli
Araştırmacısı, Filoloji
Doktoru, Doçent

Kiyan Hıyav'ın Eserlerinde Köknar Ağacının Metaforik İmgesi Köknar ağacı Türklerin millî ağacıdır...

Özet

On şiir kitabı, sayısız şiiri, onlarca hikâyesi ve tiyatro eseriyle Kiyan Hıyav, çağdaş Azerbaycan edebiyatı tarihinde kendine özgü bir sayfa açmış sanatçılardan biridir. O, yalnızca Güney Azerbaycan'ın değil, bütün Azerbaycan Türkçesinin söz sanatına katkı sağlayan, edebiyatın gelişmesine hizmet eden; Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın yanı sıra bütün Türk dünyasının üretken yazarlarından ve derin felsefî düşünceye sahip söz ustalarından biridir.

Şair, eserlerinde Güney Azerbaycan Türklerinin İran rejimi tarafından ihlal edilen insan hak ve özgürlüklerini, millî kimlik sorununu, ana dil uğruna verilen mücadeleyi ve özgürlük direnişini ön plana çıkarır. Oluşturduğu farklı imgeler aracılığıyla bu direnişi edebî bir düzleme taşır. Onun büyük bir sevgiyle işlediği köknar ağacı metaforik imgesi, bu sanatsal imgeler arasında özel bir yere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Kiyan Hıyav, Güney Azerbaycan edebiyatı, metaforik imge, sakura, zeytin, defne, köknar ağacı.

CITATION (APA): Fuad, E. Kiyan Hıyav'ın Eserlerinde Köknar Ağacının Metaforik İmgesi. Köknar ağacı Türklerin millî ağacıdır... Urmiye: Üç Aylık "Azerbaycan ve Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar" Uzmanlık Dergi, yıl 04, sayı 11, Bahar 2026, ISSN: 3041-8690.

Kiyan Xiyav əsərlərində İyda ağacı metaforasını¹ danışıq tərzindən daha çox, bədii düşüncə tərzini kimi təqdim edir: *"Qapını aç, çilgünlüqlərini gör! Çırağı yandır,*

***AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı şöbəsinin baş elmi işçisi, Filologiya elmləri doktoru, dosent**

*bütünliyi bax! Mən peyin qurdu deyiləm, Qreta! Mən qorxulu bir böcəkçik də deyiləm. Mən o ilkin insanınam. Günəş soylu, yarı insan, yarı quş - sənə Toğrol quşun... * O dostun, atan, qardaşın... O, tayı-oxşarı tapılmaz sevgilin! Qoyma dünyanı özündə gizlədən gecə dumanı səhər günəşinə olan inamını itirsin! Çırağı yandır, Qreta, qapını aç! Ola bilsin, bir İyda ağacı görəcəksən orada. Bir meşə, bir meşə bağı, bir bağ meşəsi! Bir utopiya şəhər, bir büyləyici dünya! Görürsən? Orada günəş soylu bir Toğrol quşu qanadlarından tökülmüş və ölüm öpüşündən yanmış lələkləriylə pəncərənin şüşələrini silir..."*²

"Qreqorsu" əsərindən örnək gətirdiyimiz bu parçadan da aydın görünür ki, Kiyan Xiyav soykökünə sıx tellərlə bağlıdır, xalqın tarixini, mifologiyasını, haradan gəlib hara getdiyini dərinlən bilən qələm adamıdır. Şeir, poema və öykülərində İyda ağacına daha çox üz tutması da məhz bu bilgilərdən, fəlsəfəyə dərinlən bələdliyindən, türklüyə qara sevdasından və böyük şairlik istedadından doğur...

İyda ağacına üztutma şairin bəzən ən sevimli istinad nöqtəsinə, özünü - "qana dönmüş ürəyinin, acı taleyinin" ifadə vasitəsinə çevrilir. Bu, təsadüfi deyil...

Şairin yaşadığı - farsların adını dəyişərək Meşginşəhr etdikləri Xiyov şəhərindəki evlərinin yaxınlığında iyda ağacları ilə dolu bir bulvar var. Adı elə beləcədir: İyda bulvarı... Onun hər gün bu ağaclarla görüşməsinin, çiçəklərinin bihüşedici qoxusunu ciyərlərinə çəkməsinin, xəyalən söhbətləşməsinin də ilkin səbəbi budur.

Təbriz də İyda bulvarları ilə məşhurdur. Şəhərin Bağmeşə məhəlləsini isə başdan-başa İyda bulvarları əhatələyib. Təbriz də yaz çağında – çiçək mövsümündə İyda çiçəklərinin ətrinə bürünür, hər yer İyda qoxuyur. Lakin Kiyan bəy Xiyov şəhərində yaşayır və hər gün düz evinin qarşısında olan o bulvardakı iyda ağaclarının arasına, çiçəklərinin ətrini duya-duya işə gedir,

¹ <https://tr.linkedin.com/pulse/metaforik-d%C3%BC%C5%9F>

² "Qreqorsu" əsərindən alıntıdır. Əlyazması arxivimdədir..

* Toğrol sözü Toğ/Doğ kökündən törəmişdir. Doğulmaq (dirilmiş) mənasını daşıyır. Şahin adlı quşun varlığı bu sözlə quşlar arasındakı əlaqəni açıq şəkildə ortaya qoyur. Doğa və doğuş sözləri ilə də sinonimdir. Türk Söylence Sözlüğü, Deniz Karakurt, Türkiyə, 2011, (OTRS: CC BY-SA 3.0) 7.11.2013 tarixində Wayback Machine sitesində [arxivlənib](#).

dükən-bazara baş çəkir, axşamlar başmaq seyrinə çıxır. Belə zamanlarda iydə ağacları onun dərddəsinə çevrilir... Zaman keçdikcə isə bu ağacın özəllikləri, Azərbaycan-türk mifologiyasındakı yeri barədə düşünməyə, tarixini, fəlsəfəsini öyrənməyə meyillənir. Çünki şeir və poemalarından seçmələri topladığım 501 səhifəlik kitabında 132 dəfə "İydə, İydə ağacı, İydə çiçəkləri, İydə yarpaqları" söz və söz birləşmələrini işlətməsi bu fikirləri söyləməyə ipucu verir.

İydə ağacını son dərəcə orijinalılıqla metaforlaşdırmaq mütləq şəkildə dərin məntiq və biliklərlə əlaqəli nadir haldır. Əminliklə deyə bilərik ki, "*Aristoteldən Uilyam Şekspirə və hətta Elvisə qədər hər şeyi ilhamlandıran insan dilinin yaradıcı vasitəsi olan metaforalar*"³ Kiyan Xiyavın da yaradıcılığına yüksək bədiilik, heyratamiz obrazlılıq, başdöndürən gözəllik gətirib. Məhz bu nədənlə də insana, canlıya aid olan əlamətin cansızların, doğanın və onun bir parçası olan İydə ağacının, eləcə də digər nəsnelərin üzərinə köçürməklə yaratdığı metaforalar onun əsərlərində çoxluq təşkil edir. Bu obrazlılığın seyrinə düşdüyündəndir ki, İydə ağacı və İydə çiçəyi zaman keçdikcə onun üçün sevgi simvoluna çevrilir. Həmçinin ana-ataya, nənə-babaya, nəsil-kökə, dedə-baba yerlərinə - ata yurduna dönüş simvolu olur.

Təbii, bu, fəlsəfi bir mövzudur, yer-yurdun tozuna, təməlinə, cövherinə dönüşə, bir baxımdan da çağdaş insanın sentralizmdən-mərkəzçilik eqosundan qaçışa meyl göstərməsi məsələsidir. Bu, eyni zamanda tarixi yurda dönüş, dostluq, yaxınlıq, qohumluq əlaqələrinin göstərgəsi-nişanəsidir. Belə olduğu halda, məhz bu inancın hakim olduğu yerdə tikilən ev-ocaq-otaq İydə bulvarına dönür, sevgilinin yanaqları iydə rənginə boyanır, geyimi iydə rənginə çalır, hər kəsdən və hər şeydən İydə qoxusu gəlir: "*Bura xəstəxana deyil, öz otağındır. Ancaq buranı da iydə bulvarı bil. Bax, Səringül xala da var, Məryəm xanım da, it də, mən də. Daha hər şey iydə qoxuyur. ...İydə çiçəklərinə bax, bura kimi almadığın dadları al ondan. Səni inandığın İmami zaman, bir qıçlarıma bax! Daha sizin dərdizdən yıxılmaq üzrədir. Bax, yıxıldı. Bunu da keçən gecə küləyin vurub yıxdığı bir cüt İydə ağacı say!..*"

Gerçəkliyə, tarixi hadisələrə konseptual yanaşaraq İydə ağacı metaforasının nəzəriyyəsinə yaradan filosof şair bütün bu obraz müxtəlifliyi əsasında insanın-oxucusubub yaşadığı dünyanı məhz həmin metaforaların treyaktoriyasından baxaraq dərk edir. O, İydə

³ <https://tr.linkedin.com/pulse/metaforik-d%C3%BC%C5%9F%C3%BCncenin-g%C3%BC%C3%BC-banu-ayk%C4%B1n-k%C3%B6yl%C3%BCer-msc>

ağacı obrazını o qədər canlı və cazibədar, çoxşaxəli yaradır ki, bu metafora anındaca yaddaşlara köçür, qalıcılığı da effektiv olur... Beləliklə də Kiyan Xiyav *İydə çiçəklərinin* ətrindən büyülənərək *İydə* ağacı, budağı, çiçəyi, yarpaqları ilə bağlı özünün və digər qələmdaşlarının yaratdığı metaforaların "kralı" statusunu qazanır, - deyə bilərik...

Deməli, doğa yaradılışın şah əsəri olduğu kimi, Kiyan Xiyav yaradıcılığının da şah obrazı ana təbiətin Quzey və Güney Azərbaycana lütfkarlıq göstərərək bəxş etdiyi çox qiymətli bir bitki - *İydə* ağacıdır...

Azərbaycan folklorunda da *İydə* ağacının özəlliklə qadın qonusu ilə bağlı kosmoqonik gücə malik olduğunu təsdiqləyən faktlar mövcuddur. Örnək üçün el arasında bu gün də yaşayan bir-iki deyimi xatırlatmaq yerinə düşər: "*Doğa bilməyən qadın İydə ağacının dibində çox oturarsa, doğuşu asanlaşar...*", yaxud "*İydə ağacı ruhsuz qadını belə coşdurur...*", "*İydə varsa, tağalax da var...*" ⁴ və s. Hətta xalq bu qiymətli çərəzlə bağlı: "*Ağac başında unlu dağarcıq*" kimi tapmaca da yaratmışdır.

Özünü İydə ağacı san və üstün tut!..

Kiyan Xiyav üçün *İydə* ağacı həm də bir sevgi tarixini özündə yaşadan canlı bir varlıqdır. Hətta röyasında gördüyü - başı aşağı başında, ayağı yuxarı başında, ortasında isə sayısız-hesabsız bir dizə ölü yatan böyük bir şəhərdir və bu şəhər *İydə* ağacının – sevdiyi varlığın kölgəsində yerləşir.

Sözsüz ki, Kiyan Xiyav üçün bu ağac, öncə də qeyd etdiyimiz kimi, sevgi, eşq simgəsi-simvoludur. Eşq və sevgi simgəsi olduğuna görə də o, yeni təfəkkürlü bir ədəbiyyat adamı, modernist şair olaraq bu yerliləşmə-yurdlaşmanın - *İydələşməyin* savaşı-döyüş yolu ilə deyil, özgün sevgi və bilincli eşq və içdən gələn azad bir dostluq, qısacası, çox dolaşlıq olmayan sadə bir yolla, insanlıq-humanizm yolu ilə mümkün olacağını düşünür...

Belə bir yer-yurdun gerçək dünyamızda varoluşu imkansız olsa da, şair bunu *İydə* ağacı və *İydə* çiçəyi metaforası ilə ən azından iç dünyasında yaratmağa və bu vəs ilə - çağdaş insanın özünə özgüləşməsinə qarşı məhz sevgi yolu ilə, insani dəyərlərin yenidən dünyamıza qayıda biləcəyini ədəbiyyatın dili ilə savunmağa-müdafiə etməyə çalışır. Yazarın fəlsəfi yanaşmasına görə, "*bu yersiz-yurdsuzlaşmış özüne yabancı insanın yerliləşmə-yurdlaşma məsələsi nə siyasi, nə ictimai, nə də ədəbi məsələdir. Bu, əslində məhz fəlsəfi mövzudur...*"

⁴ Atalar sözləri. Bakı, "Nurlan", 2013, 476 səh., s.246.

Onun İydə ağacı metaforasını əsərlərində sıx-sıx işlətməsi, iydə, iydə ağacı, iydə çiçəkləri, iydə yarpaqları, gövdəsi mövzusu ilə bunca uğraşması, həm də bu qonunu çox önəmli saydığının, bu ağacın əski Azərbaycan türk mifologiyasında və xalqın tarixində, yaşamında nə qədər önəmli yer tutduğunu göstərmək amacı ilə bağlıdır. Şairin İydə ağacı ilə bağlı rəngarəng bədii tutuşdurmaları son dərəcə maraqlı, ilgiçəkdir. *"İydə ağacı olmaqdan, məzar olmaqdan, zindan olmaqdan uzaqlarda bir gölməçə"* ⁵ olmağı daha çətin sayan K.Xiyavın baxış bucağında İydə ağacı qutsaldır. *"Yenə yaz çağı olsaydı, buradan İydə çiçəklərini yığışdırmaq olmazdı. Çiçəklər indi məni bürümüşdülər. Onları qoşuqlarımda çox sevmiş, çox çağırmışam. Bəzi anlarda getdikcə İydə ağacına dönmüşəm. İydələr köynəyimi, ürəyimi boyayıb qana döndəriblər. İydə boyasında nəsə diləmişəm. Qızılquş qanadı kimi göy üzümü sarsınlar istəmişəm. Öpüşündən varlığımıza qan axsın istəmişəm. Sevdiiyim Vestanın* od parçalığı belə, iydə boyasında olsun istəmişəm..."* ⁶

"Qreqorsu" mini poemasının qəhrəmanı Qretadan üzünə bağladığı qapını açmasını rica və tələb edən şairin - özünü İydə ağacı kimi üstün sayan bir Türkün hansı şəraitdə ölmək, dünya ilə vidalaşmaq istəyini belə, qaranlıq bir otağın içində-darışqallıqda deyil, özgür halda, açıq havada və İydə ağacına baxa-baxa həyata keçirmək niyyəti oxucunun ruhunda fırtınalar qoparır. Deməli, şairə görə, Adam kimi adam olmağın formulu özünü İydə ağacı sanmaqdır: *"Bir İydə ağacına baxa-baxa, bir bağ, bir meşə, bir meşə bağı, bir bağ meşəsində və üzüm şəhərə doğan günəşə sarı!.. Ağacsansa, nə alma, nə üzüm ol, özünü İydə ağacı san və üstün tut!"*

Kiyan Xiyavın İydə ağacının kölgəsində yatarkən gördüyü yuxular belə, İydələrin qıpqırmızı işığına bələnir və bu işıq ağacın gövdəsindən süzülərək üzündə bərq vurur, hər yanı ayın, günəşin nuruna boyayır. Bu ağac həm də onun sevgilisi, sevgilinin böyük gövdəsi isə

⁵ Xəlilli Qulu. İydə ağacının xiffəti. Tənha iydə ağacı tamaşası haqqında. Kommunist. - 1991. - 9 may.

* Qədim Roma mifologiyasında ocağın, evin (evin) və ailənin bakirə ilahəsi idi. Yunan mifologiyasındakı Gestiyaya uyğun olan Vestaya pərəstiş ümumdövlət xarakteri daşıyırdı. Eyni zamanda H.Olbers tərəfindən kəşf olunmuş kiçik planet adıdır. Mifologiyaya görə, onun atası Saturnus (Yunan mifologiyasında Kronos) tanrısı, anası isə ocaq və ailə ilahəsi Ops idi. O, Yunan mifologiyasındakı Hestianın ekvivalenti idi. Onun nəinki konkret şəxsiyyəti yoxdur, o, heç vaxt miflərdə görünməyib və təsvir olunmayıb; müqəddəs alov onun sirli varlığı idi. Bu forum Romanumdakı Vesta məbədidəki müqəddəs alov məbədin kahinləri, yəni Vesta bakirələri tərəfindən qorunurdu və Roma mifologiyasında çox müqəddəs bir yerə sahib idi.

⁶ "Qreqorsu" əsərindən alıntıdır. Əlyazması arxivimdədir..

yaşadığı şəhərdir. Ard-arda düzülən və misraları cəlvələndirən bu kimi, son dərəcə orijinal metaforalar, epitetlər oxucunu heyratə gətirir, onu sehləyir:

*İydə ağacının kölgəsində
Yuxularım bir ışıq vurur səndən üzümə...
Ay ışığı, Gün ışığı, qondarma neonlar ışığı
Gövdən-böyük şəhərindən...
Ağacların uc-bucağından əylirlər üstümə,
Çiçəklərin ləçək-ləçək qucağında.
Tramvaylarında var-gəl etməkdə günəşırı bir dizə,
Tranzit bölgələrindən trənlər keçirirəm,
Tikintilər tikirəm köksündə atlaz öpüşlərimlə...⁷*

Əlyazması arxivimdə olan "Tanqosuz Təbriz" kitabındakı rəqəmlərlə adlandırıdığı otuz iki şeirinin arasında "Beş" şeiri çağdaş texnoloji yenilikləri özündə yansıdır, ancaq bu çağdaşlıq yenə də telefonunun yaddaşındakı İydə ağacı-özgürlük metaforası ilə cəlvələndirilir:

*Nə zil çalır, nə mesaj alır,
Artıq özgür birisidir mobaylım
Bəqrandındakı İydə ağacıyla!..*

Silsilə şeirlərinin on beşinci yarpağında – "On beş" şeirində yenə də hədəf sevgi, özləm, İydə ağacı və İydə bulvarlarıdır. "On beş"ində iyirmi-iyirmi beşini-ömrünün gəncəcik çağını-öyrəncilik dönməni yaşayan, özü ilə qol-boyun gəzən Kiyanın ən çox sevdiyi çiçək də elə İydə çiçəyi imiş... O günlərin özləmini hələ də yaşayan şair nostalji duyğularının etkisi ilə yazır:

*Ah, eeeey Təbrizin dolanbadolan küçələri!
Hardadır ömrümün ən yaxın dostu,
O şeirlərimin ən şıltaq qızı? Söylə, onu özləmişəm,
Söylə, özləməmin boyutunu bilmək istərsə,
Sənin İydə bulvarlarını deyil, dağların və qalalarını deyil,
Sənin bütünlüyünü belə deyil, o dünya, bu dünya,
başqa bir dünyanı deyil,*

⁷ Kiyan Xiyavın FB səhifəsində-2012-ci ilin paylaştığı "Təbriz və biz; İkili yalnızlıq" poeməsindən alıntıdır...

Söylə, dördüncü bir dünyanı düşünüb daşınsın!..

Yerlisindən bomboş Eynalı dağında

İydə ağaclarının qurumuşları inləyir.

Yarım saat bundan sonra görəcəyim o səni düşünürəm....

Öyrənci olduğum illər qolboyun gəzirdim özümlə birgə,

İydə çiçəklərini çox sevirdim...

“Üfüqdə zinə bulaq” hekayəsində K.Xiyav İydə ağacının özünü, çiçəklərini deyil, qızmar günəşin yandırır saraltdığı, üstünə sanki ölü torpağı səpilibmiş kimi görünən yarpaqlarını təsvir edir, onları göy məscidin damına qonmuş, içinə çəkilib başı aşağı durmuş quşlara bənzədir, yeni, orijinal bir metafora yaradır: *“Eynalı dağını uzaqdan görmək olur. İstinin sarımtıllığı Eynalının gövdəsinə hopub qalıb. İydə ağaclarının yarpaqlarının üstünə sanki ölü torpağı səpiblər. Hamısı başı aşağı, içinə çəkilməmiş göy məscid quşlarına oxşayırlar... Mənsə hələ sevmək varsa, özqiyımı düşünmürəm. Ancaq heç bu ağacların yarpağı belə, yoxdur. Gərək ölmüş olsunlar. Barı bir salxım söyüd də yoxdur. Ən azından ona baxsam, ərəb çöllərində gəzən Məcnunu anımsayaram. Ancaq yox. Mən Məcnun deyiləm. O da ki, Leyla. Kökündəki nə salxım söyüdü mөvsümü, nə də Leyli-Məcnun sürəsidir...”*

Göründüyü kimi, zaman keçdikcə, duyğu və düşüncələrini yaza-yaza Kiyav Xiyavın özü də İydə ağacına dönür sanki, köynəyi, ürəyi iydə rəngli qana boyanır, iydə boyasına bürünmüş nələr isə diləyir, ancaq yenə də yetərli olmur, sevgisinin izharı üçün yeni ifadə üsulu düşünür və... tapır: Eşqindən yanan aşiqin ayaqlarını dərd çəkməkdən üzülən və gecə əsən güclü küləyin yıxdığı bir cüt İydə ağacına bənzədir. Yazar, hətta ədəbi qəhrəmanı Məryəmə göndərdiyi paketin içərisinə belə, sevgi rəmzi olan iydə çiçəyi də qoymağı tövsiyə edir: *“Naməmin içinə bir doğru iydə çiçəyi də tapıb qoyaram. Yoxsa Mənuş sözümlə sənə çatdırmasa, çay qırağında gəzib dolaşmağı çox çəkməz, mən də çəlik götürməli olaram...”*

Üçüncü qatdan baxmaq istəyirdim Bağmeşəyə,

Sarılsın bir-birlərinə deyirdim bulvarlar,

Təpəsindən dırnağına güz qoxusun Təbriz,

Min bir boyaya çalsın vurulmuşluğum...

İtib batırdım Təbrizin boğazında öyrənci olduğum illər.

Sevgiyə yetinmirdim, qolboyun gəzirdim özümlə birgə.

Dipdirinin birisiydim öyrənci olduğum illər...

*Yasaq bitiklərdən yasaq yuxuya,
Bir super üzük parlayır bir qadın barmağında,
İydə ağacları dolur super üzüklə...
Super üzüklər barmaqlardan boyun-boğaza qalxırlar,
Dadlı-dadlı, düzüm-düzüm düzülürlər və
səksən yaşlı bir ananın boyunbağısı olurlar.
Meşə bağında oturur bir qadın bir səndəlində,
göylər ikinci yağışını çiləyir.
Bağ meşəsində bir İydə ağacının altında
Bir qadın kufu uçurur, super üzüklər süsləyir ətəyini...*

Folklor qaynaqlarına yeri gəldikcə üz tutan Kiyanın xatırlatdığı "Küf uçurma" əski çağlardan günümüzədək gəlib çatmış və vaxtilə çox geniş yayılmış maraqlı bir oyun növüdür. Şeirdəki bu poetik açıqlamadan oxucu anlayır ki, İydə ağacı da tut, qoz, ərik ağacları kimi möhkəmdir və budaqlarından kuf-yelləncək asıb yellənmək, həm də kuf uçurub əylənmək olar... "Bağ meşəsində bir İydə ağacının altında bir qadın kufu uçurur, super üzüklər süsləyir ətəyini..." – kimi romantik sunumundan sonra, oxucunu "İydə ağaclarının doğurmuş kimi sancı çəkdikləri an"ın da yaşadığına inandırır. İnandırır ki, İydə ağacı sevgili bir qadındır, özü də doğuş sancısı çəkə bilən bir qadın...

Bir maraqlı inanc da budur ki, İydə ağacı çiçəkləyəndə gənclər arasında möhkəm sevgi duyğuları baş qaldırır və bu sevgi evliliklə nəticələnir...

*Mən əyilmiş qulağına nəşə pıçıldayıram...
O eşitmir. Ona nə dedim, bilmirəm.
Bir də baxdım quşlar pırıl-pırıl uçdu saçlarından...
Sonra hava gecələdi.
Bir də baxdım ay nəşə pıçıldayırdı göy üzünün qulağına,
Ulduz anbarı uçurdu qadının gözlərinə...
Sonra bütün gecələr ertəyə vardı və qadının barmağında
Bir super üzük parladı ağappaq günəş kimi.
Bu an, elə bu an meşə bağında
Super üzüklü İydə ağaclarının doğur kimi sancı çəkdikləri anda,
Bu an, elə bu an bağ meşəsində buludlara nəşə yazacağım kimi*

*Mən ağappaq bir kağıza əyildiyim çağda
Bu an, elə bu an, bu gecikmiş və yalqızlıq vaxtında
Bir qadın, bir barmaq, bir super üzük gözlərimi qamaşdırır!..*

Şair səbrlə sevdini sevginin, sevdanın nə demək olduğunu anladır... Anladır ki, özü də, sevdalı olduğu Təbriz gözəli də sevginin hansı anlam daşdığını yaxşıca bilir. İllər boyu gözəlin barmaqları qilasə kağızına yazıb, onun göz yaşları isə daş balıncının üstünə nəqş edib bu sevgini... *"Bura xəstəxana deyil, öz otağındır. Ancaq buranı da iydə bulvarı bil. Daha hər şey iydə qoxuyur. Məni vur, məni döy, məni söy, ancaq Məryəm xanıma tapşır, məni öz qoltuqlarından ayırməsın! Ona mənim, onu görüncə nə hallara düşdüyümdən bir danış. İstəyirsən yenə də bir namə yazım, apar ona ver!.. İnan, Məryəm xanım! Naməmin içində bir doğru iydə çiçəyi də tapıb qoyaram..."*

Boyunu sevdidiyim İydə ağacım...

Quzey Azərbaycan ədəbiyyatında İydə ağacı obrazı az yaradılır...

Bədii yaradıcılığında dəfələrlə İydə, İydə ağacı, İydə çiçəyi kəlmələrini işlədən, ölümünü belə iydə ağaclarına baxa-baxa qarşılamaq arzusunu əsərlərində dilə gətirən Kiyan Xiyavın bunca böyük sevgisinə tanıq olduqca, istər-istəməz düşünürsən: - Nədən Quzey Azərbaycan ədəbiyyatında silsilə İydə ağacı obrazı az yaradılır?!

İlk dəfə mühacirət mövzusu İydə ağacı obrazı ilə ədəbiyyata gətirən İlyas Əfəndiyevin ayrılığa odaklı "Tənha İydə ağacı" pyesi, İydə ağacını canlı varlıq kimi görüb "İnsanlaşdırın" Şərif Ağayevin "Ağ göl" romanı, Şövkət Horovlunun boyunu oxşadığı "İydə ağacım" şeiri, Fərid Muradzadənin kəsilib yerində idman kompleki tikilmiş İydə ağaclarının ağlamaq səsinə eşitdiyini təsvir etdiyi "İydələr ağlayır" hekayəsi, kənddən şəhərə oxumağa gələn gənc tələbə qızın özləmini duyduğu həyətlərindəki İydə ağaclarının obrazını yaradan Nigar İsfəndiyarqızının "İydə çiçəyi" essesi istisna olmaqla...

"Tənha İydə ağacı" pyesi İlyas Əfəndiyevin başqa dram əsərləri kimi, güclü müasirlik ruhunu və xalqın tarixi keçmişini əks etdirmək baxımından dramaturgiyamızda uğurlu əsərlərdən sayılır. *"Əsərin "Tənha İydə ağacı" adlandırılması da dərin ictimai-siyasi mənə daşıyır. İydə ağacı obrazı pyesdə rəmzi mənada işlənir və qürbətdə yaşayanların vətən həsrəti*

rəmzinə çevrilir. Adama elə gəlir ki, bu İyda ağacı tamaşaya poetik ovqat, hava gətirməkdən əlavə, həm də Vətən həsrətililərinin arzu və diləyindən göyərmişdir..."⁸

Fərid Muradzadə "İydələr ağlayır" hekayəsində ata ilə oğulun dialoqunda İyda ağacının insan həyatındakı önəmini, bəzi tamahkar işbazlar üçün sə heç bir anlamı qalmadığını anladır. Onlarla, yüzlərlə İyda ağacını kəsib yerində idman kompleksləri, hündürmərtəbəli binalar, restoran və şadlıq evləri tikən bu təbiət cəlladlarının kəsilən ağacların ağlamaq səsinə eşitmədiyini nəvənin dili ilə çox ibrətamiz və obrazlı şəkildə oxucuya çatdırır: "Ata, babam deyirdi ki bizim binanın qarşısında da İyda ağacları varmış. O İydəliyin yerindəki kompleksin həyatında da yaşıllıq və ağaclar var. Sən narahat olma, amma bunu ürəkdən demirdim. Gəl gedək, ata! İnsanlar yaxşı iş görməyiblər... Bir daha burdan keçməyək. Mən onların səsinə eşidirəm. İydələr ağlayır..."⁹

Nigar İsfəndiyarqızının "İyda çiçəyi" əssəsindəki: "Şəhər İyda qoxuyur. Dopdolu açan İyda çiçəklərinin gözəlliyinə dözümmirəm. Hər dənbir ağacın qucağına girib gözlərimdəki dərdi silmək istəyirəm yarpaqlarına... İyda qoxuyur hər yer, anam sevər bu qoxunu... Mənim dərdimi də anam anlar, bəlkə elə anamdı İyda ağacı, dünyaya çiçək ətri saçır... Dopdolu İyda çiçəklərinin dolu olduğu bu şəhərdə dərd qoxuyuram... anamdan uzaqda İydələr anam qoxumaz! Məni duyursanmı, İyda ağacı? Dinlə bir az, ona verdim sözləri tutmadan dönəməm!... Anama demədiklərimi dinlə, İyda ağacı! Çiçəklərini həyatımıza sər!.. Bir də, Anamın əllərindən öp, İyda ağacı, öp, gətir, qoyum gözüüm üstə..."¹⁰ kimi fikirlərindən anlaşılır ki, gənc yazar da bu qutsal ağacı canlı bir insan-Anası sanır, onunla dərdləşir, məhz bu özəlliyinə görə ona üz tutub ürəyinin gizlinlərini belə söyləyə bilir...

Şövkət Horovlunun boyunu oxşadığı "İyda ağacım"¹¹ şeirinin misralarındakı isti, kövrək duyğuların poetik ifadəsi, mövzuya həssas yanaşma könülləri fəth edir, bir ağacın insanla bunca doğmalığı oxucunu düşündürür, dərddəş olduğuna inandırır:

*Boyunu sevdiiyim İyda ağacım,
Bilmirsən, yuxular olurmu gerçək?*

⁸ <http://www.anl.az/down/meqale/xalqgazeti/2012/may/X26.htm>

⁹ <https://edebiyat.az/proza/1229-ferid-muradzade-ydeler-aglayirhekaye.html>

¹⁰ Bizim Yazı <https://bizimyazi.az> › İyda-c...

¹¹ <https://edebiyatqazeti.az/news/poeziya/8741-boyunu-sevdiyim-iyde-agacim-bilmirsən-yuxular-olurmu-gercek>

Yolların yumağı açılıb indi...

Yuxulardan çıxacaq, bir gün görüşək...

*"Din (Hacı Mikayıl) bir yandan, elm (Maarif müəllim) bir yandan, siyasət (Saleh Qəbzəliyev) bir yandan insanı istismar edir. Üstəlik, daha güclülər ("Vord ist Mayn" şirkəti) zəifləri əzib məhv edəndə, elm də, siyasət də, din də asanlıqla onun tərəfinə keçir. Təmiz olan hər şey məhv olub gedir. Ən yaxşısı, Camal ata kimi öz halal, təbii dünyasında Ağ gölə baxaraq, İyda ağaclarının qoxusundan məst olaraq yaşamaqdır. Buddistlər kimi... Bəs Ağ göl və İyda ağaclarının təbiət məhv olub gedirsə? O zaman qiyamət başlayır. Qiyamət isə Allahın, həqiqətin, doğrunun qisasıdır. Halallığın qələbəsidir..."*¹² Çağdaş dövr Azərbaycan nəsrinin özümlü siması Şərif Ağayarı "Ağ göl" romanından götürdüyüm bu alıntı həyəcan təbilidir, cahilliyin, pula, sərvətə düşkünlüyün, qəddarlığın bir çox mənəvi dəyərləri öldürdüyünün, dünyanın, doğanın məhvinə doğru apardığının bədii ifadəsidir və belə gedərsə, qiyamətin çox yaxın olduğunu doğanın qəniminə çevrilmiş insanlara, savaş, müharibə hərislərinə anlatmaq istəyən yazıçı qəlbinin harayıdır...

Sanıram ki, İyda ağacı da Sakura, Zeytun və Dəfnə ağacları kimi əvəzsiz bir bitki, Türk dünyasının möcüzəsi və rəmzidir, desək, yanılmırıq...

Xrizantemiumla birgə milli çiçək hesab olunan, *rəngi Yaponiyada buludları simvolizə*¹³ edən Sakura, romalıların və yunanların "Həyat ağacı" adlandırdıqları, tarix boyu sülhün, müqəddəsliyin, bərəkətin, müdrikliyin və saflığın simvoluna çevrilən Zeytun ağacı, qədim Yunanıstan və Romada qalibiyyət və sülhün, ölümsüzlüyün rəmzi hesab edilən Dəfnə ağacı kimi İyda ağacı da Türk xalqlarının milli ağacı statusunu qazana bilər...

Sakura adı altında ümumiləşdirilən ağaclar adətən ancaq dekorativ bitki kimi istifadə olunur, əksər hallarda məhsul vermir və ya kiçik ölçüdə yabanı meyvə verir. Zeytun ağacı haqqında əfsanələr isə *"Gilqameş dastanından tutmuş üç böyük dinin müqəddəs kitablarına qədər bir çox mənbələrdə yer alır. Romalılar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən zeytun ağacı Qədim Yunanıstanda müqəddəs sayılıb..."*¹⁴

¹² Ağca Cəfərli. Şərif Ağayarı "Ağ göl"də dedikləri... 525-ci qəzet.- 2018.- 9 iyun.- S.22.

¹³ <https://yapon.az/sakura-yaponiyanin-milli-cic%C9%99yi/>

¹⁴ <https://www.haberturk.com/siradan-bir-agac-degil-oyle-etkileri-var-ki-zeytin-agaci-neden-kutsal-sayiliyor-3632998>

Dəfnə yarpaqlarından istifadənin də orqanizmə faydaları çoxdur. Lakin bu ağacın, özəlliklə nəcib dəfnənin (*laurus nobilis*) öz simvolik mənası da var. Yunan və Roma liderləri hərbi zəfərlərini, eləcə də, qədim olimpiya oyunlarının qalibləri qələbələrini qeyd etmək üçün başlarına dəfnə yarpaqlı çələng taxırdılar. Hətta bəzi olimpiya medallarının üzərində də dəfnə yarpaqları həkk olunub. Dəfnə yarpaqlarından düzəldilən çələng, sadəcə, hərbi və idman sahəsində zəfərləri qeyd etmək üçün istifadə edilmir, o, həm də akademik uğurun rəmzi hesab olunur. Dəfnə ilə bağlı müxtəlif idiomlar da mövcuddur, məsələn, *"to rest on one's laurels"*, ispanca *"dormirse en los laureles"* və rus dilində *"ночить на лаврах"* idiomları, demək olar ki, həm hərfi, *"həm də idiomatik olaraq eyni mənanı verir. Bu idiom hərfi olaraq dəfnə yarpaqlarının üstündə yatmaq mənasını verir. İzahı isə keçmiş uğurlarına arxayın olmaq, qalibiyyət əldə etdikdən sonra rahatlaşdır..."*¹⁵

Araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilib ki, *"gün ərzində yeyilən ən ideal iydə miqdarı "bir ovuc"dur. Yetişmiş iydələr yeyilir, İydə ağacının çiçəklərindən çay dəmlənir, yarpaqları suda qaynadılır, süzüldükdən sonra içilir. Gözəl ətri ilə zəhin açıqlığı yaradır. İydə metabolizmanı sürətləndirir, yağların yandırılmasını asanlaşdırır. Buna görə də, iydəni arıqlamaq üçün hazırlanan pəhriz proqramlarına daxil etmək mümkündür..."*¹⁶

Xoşətirli və dadlı nemətin - kiçik, çiyidli meyvə olan iydənin faydalarını saymaqla bitməz. C vitamini, Omega yağ turşuları ilə zəngin olan İydənin insan sağlamlığına çox böyük faydaları var. Çiyidlərindən qadın bəzək əşyaları-boyunbağı, qolbağ, üzük (bu barədə də düşünsək, pis olmazdı), şivlərindən kənd təsərrüfatında ən çox işlədilən alətlərdən olan dəryaza əl tutqacı düzəldilib tarixən... Kiyan Xiyav "Xosca qal dünya" hekayəsində, hətta dar ağaclarının da dəlicəsinə sevdiyi iydə ağacından düzəldildiyinə diqqət çəkir... Ancaq şair bu sevgi ağacının gavurun balasına belə, dar ağacı olmasını arzulamır. Çünki Türkün milli ağacı kimsənin ölməsini istəmir, *"İndi kim bilir, o iydə ağacı hankı meşədə şənlənir öz-özünə! Kim bilir, hankı meşədə hankı ağacın qucağına sığınıb, yatıb qalır! Düşünür, düşünür, yenə düşünürsən: Necə də dəlicəsinə sevirmişsən iydə ağacını! Görəsən, yenə birisinə darağacı olmağı düşünürmü? Olmasın, olmasın deyə diləyirsən. Heç gavurun oğluna da dar ağacı olmasın! Dar ağacı olacağına hədələməsin də! Kimsəni sənə kimi xoşca qal deməyə məruz*

¹⁵ <https://soz6.com/nedir/34344/defne>

¹⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=b31zQAcm0-I>

qoymasın! Sən ona xoşca qal deyəndə, canını ağzına yığıb demişdin. Deyəndə də canın ağzından çıxmışdı. İndi iydə ağacından artıq ayrılıbsan...İndi artıq sən ölübsən. Ölməyibsən də, öldürülübsən. Yarın xəbərin meşəyə yayılacaq. İydə ağacı sənin ölüm xəbərini duyunca, özünü özündən asmasa yaxşıdır. Daha nəşə görmür, nəşə eşitmirsən. İçində də nəşə od tutub yanmır. Bir iydə ağacının gen-geniş kölgəliyinin sərinliyi bütünlüklə sənin ruhuna hopub!..”

Bu yazdıqlarımdan sonra, istər-istəməz düşünməyə bilmirəm ki, nə Sakura, nə Zeytun, nə də Dəfnə çiçəklərinin heç birində İydə çiçəklərində olan zərif, incə və bənzərsiz, xoş qoxu yoxdur. Əgər İydə çiçəklərindən ətir istehsalında istifadə olunarsa, bu ətir dünyanın ətir bazarının brendi olacağı şəksizdir...

Axı, deyilənə görə, İydə ağacı keçmişdə ətir satan bir qoca kişi imiş... və o ağac sevənlərin yuxusuna belə gəlir, gerçək yaşamda olduğu kimi, Türkün yuxularını da büyüləyici ətrinə bələyir:

*Hər gün oxşadığım İydə ağacım,
Bu gecə mən səni yuxuda gördüm...
Yenə ağ qırçınlı çiçəklərlə
Əzəlki ətirdə, qoxuda gördüm...*

Şövkət Horovlunun da “İydə ağacım” şeirində yazdığı kimi, çiçəyindən bir tel ayırıb saçlarımıza taxaraq telimizi, ayrılıqların inadın qıraraq qol-boyun olub birləşməklə əllərimizi, ürəyimizi sevindirməyin, saçdığı büyüləyici ətirin bu gün də hər kəsi xoşal eməkdə olan bu sevgi ağacını türkün milli ağacı elan etməyin vaxtı çatmayıbmı?!..

Q A Y N A Q L A R

1. <https://tr.linkedin.com/pulse/metaforik-d%C3%BC%C5%9F>
2. “Qreqorsu” əsərindən alıntıdır. Əlyazması arxivimdədir..
3. <https://tr.linkedin.com/pulse/metaforik-d%C3%BC%C5%9F>
4. Atalar sözləri. Bakı, “Nurlan”, 2013, 476 səh.
5. Xəlilli Qulu. İydə ağacının xiffəti. Tənha iydə ağacı» tamaşası haqqında).Kommunist. - 1991. - 9 may.
6. Kiyan Xiyavın FB səhifəsində-2012-ci ilin paylaşdığı “Təbriz və biz; İkili yalnızlıq” poemasından alıntıdır...
7. <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2012/may/X26.htm>

8. <https://edebiyat.az/proza/1229-ferid-muradzade-ydeler-aglayirhekaye.html>
9. Bizim Yazı <https://bizimyazi.az> › iyde-c...
10. <https://edebiyatqazeti.az/news/poeziya/8741-boyunu-sevdiyim-iyde-agacim-bilmirsen-yuxular-olurmu-gercek>
11. Ağa Cəfərli. Şərif Ağayarı "Ağ göl"də dedikləri... 525-ci qəzet. - 2018. - 9 iyun.
12. <https://yapon.az/sakura-yaponiyanin-milli-cic%C9%99yi/>
13. <https://www.haberturk.com/siradan-bir-agac-degil-oyle-etkileri-var-ki-zeytin-agaci-neden-kutsal-sayiliyor-3632998>
14. <https://soz6.com/nedir/34344/defne>
15. <https://www.youtube.com/watch?v=b31zQAcm0-I>

کیان خیآو در آثار خود، استعاره‌ی درخت سنجد را نه بیشتر در قالب شیوه‌ی گفت‌وگو و بیان روزمره، بلکه به‌عنوان شیوه‌ای از اندیشه‌ی هنری و نگرش ادبی ارائه می‌کند: «در را باز کن، دیوانگی‌هایم را بین! چراغ را روشن کن،

نگاه کن به تمامیت وجود! من کرم سرگین نیستم، گرتا! من حتی حشره‌ای کوچک و هراس‌انگیز هم نیستم. من از آن انسان نخستینم؛ آن انسان خورشیدتبار، نیمه‌انسان و نیمه‌پرنده؛ توغرویل پرنده‌ی تو... آن دوستت، پدرت، برادرت... آن معشوقی که همانند و نظیری برایش یافت نمی‌شود! مگذار مه شبانه‌ای که جهان را در خود پنهان کرده است، ایمانش را به خورشید صبحگاهی از دست بدهد! چراغ را روشن کن، گرتا، در را باز کن! شاید آنجا درخت سنجدی ببینی. جنگلی، باغی از جنگل، جنگلی از باغ! شهری آرمانی (اتوپیا)، جهانی افسونگرا می‌بینی؟ آنجا یک پرنده‌ی توغرویل خورشیدتبار، با پرهایی که از بال‌هایش فرو ریخته و از بوسه‌ی مرگ سوخته‌اند، شیشه‌های پنجره را پاک می‌کند...

از این بخش که آن را به‌عنوان نمونه‌ای از اثر «گرگورسو» آورده‌ایم، به‌روشنی آشکار می‌شود که کیان خیآو با ریشه‌های تبار خویش پیوندی استوار دارد؛ او نویسنده‌ای است که تاریخ، اسطوره‌شناسی و مسیر آمدن و رفتن ملت خود را عمیقاً می‌شناسد. روی آوردن بیشتر او به درخت سنجد در شعرها، منظومه‌ها و داستان‌هایش نیز دقیقاً از همین آگاهی‌ها، شناخت عمیق او از فلسفه، عشق سوزانش به هویت ترکی و استعداد بزرگ شاعری‌اش سرچشمه می‌گیرد...

روی آوردن به درخت سنجد، گاه این درخت را به محبوب‌ترین نقطه‌ی اتکای شاعر و به وسیله‌ای برای بیان خویشتن او — «قلبی که به خون بدل شده و سرنوشتی تلخ» — تبدیل می‌کند. این امر تصادفی نیست... در نزدیکی خانه‌ی شاعر، در شهر خیآو — شهری که فارس‌ها نام آن را تغییر داده و مشگین‌شهر نامیده‌اند — بلواری وجود دارد پر از درختان سنجد. نامش نیز همین است: «بلوار سنجد»... این، نخستین دلیل دیدار هرروزه‌ی او با این درختان، نفس کشیدن در عطر مست‌کننده‌ی شکوفه‌هایشان و گفت‌وگوی خیالی با آنهاست. تبریز نیز با بلوارهای سنجد خود مشهور است. محله‌ی باغمیشه‌ی این شهر را

نیز سراسر بلوارهای سنجد دربر گرفته‌اند. تبریز در فصل بهار — در موسم شکوفه‌ها — در عطر شکوفه‌های سنجد غرق می‌شود و همه‌جا بوی سنجد می‌گیرد. اما کیان بیگ در شهر خیآو زندگی می‌کند و هر روز، از میان درختان سنجد همان بلواری که درست روبه‌روی خانه‌اش قرار دارد، در حالی که عطر شکوفه‌هایشان را استشمام می‌کند، به محل کار می‌رود، به بازار و مغازه‌ها سر می‌زند و عصرها برای گردش بیرون می‌رود. در چنین لحظاتی، درختان سنجد به هم‌درد و رازدار او تبدیل می‌شوند... با گذشت زمان، او به اندیشیدن درباره‌ی ویژگی‌های این درخت، جایگاه آن در اسطوره‌شناسی آذربایجانی-ترکی، تاریخ و فلسفه‌ی آن گرایش پیدا می‌کند. زیرا در کتاب ۵۰۱ صفحه‌ای که از میان شعرها و منظومه‌های او گردآوری کرده‌ام، به‌کار بردن ۱۳۲ بار واژه‌ها و ترکیب‌هایی چون «سنجد، درخت سنجد، شکوفه‌های سنجد و برگ‌های سنجد» خود نشانه‌ای برای طرح چنین دیدگاهی است.

استعاره‌پردازی از درخت سنجد با چنان اصالت و نوآوری‌ای، پدیده‌ای نادر است که بی‌تردید با منطق عمیق و دانش گسترده پیوند دارد. با اطمینان می‌توان گفت که «استعاره‌ها، که ابزار خلاق زبان انسان هستند و همه‌چیز را از ارسطو تا ویلیام شکسپیر و حتی الویس الهام بخشیده‌اند»، در آفرینش‌های کیان خیآو نیز والایی هنری، تصویرپردازی شگفت‌انگیز و زیبایی خیره‌کننده‌ای پدید آورده‌اند. دقیقاً به همین دلیل است که استعاره‌هایی که از طریق انتقال ویژگی‌های مربوط به انسان و موجود زنده به موجودات بی‌جان، طبیعت و یکی از اجزای آن یعنی درخت سنجد، و همچنین دیگر اشیا شکل گرفته‌اند، در آثار او فراوان‌اند. از آنجا که او در جادوی این تصویرپردازی گرفتار شده است، درخت سنجد و شکوفه‌ی سنجد به‌تدریج برای او به نماد عشق تبدیل می‌شوند. همچنین این درخت به نماد بازگشت به پدر و مادر، نیاکان، تبار و ریشه، سرزمین اجدادی و موطن پدری بدل می‌گردد. طبیعی است که این موضوع، موضوعی فلسفی است؛ موضوع بازگشت به غبار، بنیاد و جوهر سرزمین و موطن، و از منظری دیگر، مسئله‌ی گرایش انسان معاصر به گریز از مرکزگرایی و خودمحوری برخاسته از آن است. این همچنین نشانه و نمادی از بازگشت به سرزمین تاریخی، دوستی، نزدیکی و پیوندهای خویشاوندی است. در چنین وضعیتی، خانه، اجاق و اتاقی که در قلمرو حاکمیت چنین باوری ساخته می‌شود، به بلوار سنجد بدل می‌گردد؛ گونه‌های معشوق به رنگ سنجد درمی‌آید، پوشش او سایه‌ای از رنگ سنجد می‌گیرد و از هر کس و هر چیز، بوی سنجد به مشام می‌رسد:

اینجا بیمارستان نیست، اتاق خود توست. اما اینجا را نیز بلوار سنجد بدان. نگاه کن، خاله سرین گل هم هست، خانم مریم هم، سگ هم هست، من هم هستم. دیگر همه‌چیز بوی سنجد می‌دهد... به شکوفه‌های سنجد نگاه کن؛ از آن، مزه‌هایی را بچش که تا امروز نچشیده بودی. ای امام زمان مورد باور تو، به پاهای من نگاه کن! دیگر به خاطر دردهای شما نزدیک است بيفتم. نگاه کن، افتاد. این را نیز همچون یک جفت درخت سنجد بدان که باد شب گذشته آن‌ها را بر زمین انداخته است...

این شاعر فیلسوف که با نگاهی مفهومی به واقعیت و رویدادهای تاریخی، نظریه‌ی استعاره‌ی درخت سنجد را پدید آورده است، بر اساس این تنوع تصویری، جهان انسان — یعنی جهانی که خواننده در آن زندگی می‌کند — را دقیقاً از مسیر حرکت و چشم‌انداز همین استعاره‌ها درک می‌کند. او تصویر درخت سنجد را چنان زنده، جذاب و چندلایه می‌آفریند که این استعاره بی‌درنگ در حافظه‌ها جای می‌گیرد و ماندگاری آن نیز اثری چشمگیر برجای می‌گذارد... از این رو می‌توان گفت کیان خیّاو، با افسون شدن از عطر شکوفه‌های سنجد، به جایگاهی دست می‌یابد که می‌توان آن را «پادشاه» استعاره‌هایی دانست که خود او و دیگر یاران قلمش درباره‌ی درخت سنجد، شاخه، شکوفه و برگ‌های آن آفریده‌اند...

بنابراین، همان‌گونه که طبیعت شاهکار آفرینش است، تصویر برتر در آفرینش کیان خیّاو نیز گیاهی بسیار ارزشمند است که طبیعت مادر، با بخشندگی خویش، به آذربایجان شمالی و جنوبی هدیه کرده است: درخت سنجد ... در فرهنگ عامه‌ی آذربایجان نیز شواهدی وجود دارد که تأیید می‌کند درخت سنجد، به‌ویژه در پیوند با موضوع زن، دارای نیروی کیهان‌زاد و آفرینشی دانسته شده است. برای نمونه، یادآوری چند باور عامیانه که هنوز هم در میان مردم زنده است، بی‌مناسبت نیست:

اگر زنی که توانایی زایمان ندارد، مدت زیادی در پای درخت سنجد بنشیند، زایمانش آسان‌تر می‌شود...

یا: درخت سنجد حتی زنی بی‌روح را نیز به شور و شوق می‌آورد...

و: *هرجا سنجد باشد، تاغ‌الاح هم هست ... و جز این‌ها. حتی مردم درباره‌ی این میوه‌ی ارزشمند چیستانی ساخته‌اند:* «کیسه‌ای آردین بر سر درخت.

خود را درخت سنجد بدان و بر خویشتن برتری ببخش

برای کیان خیّاو، درخت سنجد همچنین موجودی زنده است که تاریخ یک عشق را در درون خود جای داده است. حتی شهری عظیم است که او در رؤیای خویش دیده است؛ شهری که در آن سرها وارونه‌اند و پاها بر جای سر قرار گرفته‌اند، و در میانه‌اش بی‌شمار پیکر مرده بر روی زانوهای افتاده‌اند؛ شهری که در سایه‌ی درخت سنجد — آن وجود محبوب — جای گرفته است. بی‌تردید، همان‌گونه که پیش‌تر نیز اشاره کردیم، این درخت برای کیان خیّاو نماد و نشانه‌ی عشق و محبت است. از آنجا که درخت سنجد نماد عشق و دلدادگی است، او به‌عنوان یک اهل قلم با اندیشه‌ای نو و شاعری مدرنیست، بر این باور است که این بومی‌شدن و موطن‌یافتگی — این «سنجدشدن» — نه از راه جنگ و ستیز، بلکه از مسیر عشقی اصیل، عشق آگاهانه و دوستی آزاد و برخاسته از درون؛ به‌طور خلاصه، از راهی ساده و بی‌پیچیدگی، یعنی راه انسانیت و انسان‌گرایی، امکان‌پذیر است... اگرچه وجود چنین سرزمین و موطنی در جهان واقعی ما ناممکن به نظر می‌رسد، اما شاعر می‌کوشد آن را دست‌کم در جهان درونی

خویش، به یاری استعاره‌ی درخت سنجد و شکوفه‌ی سنجد بیافریند و از این طریق — در برابر از خودبیگانگی انسان معاصر — بازگشت ارزش‌های انسانی به جهان ما را دقیقاً از مسیر عشق، با زبان ادبیات، دفاع و تبیین کند. از نگاه فلسفی نویسنده:

مسئله‌ی موطن‌یافتگی و بومی‌شدن این انسان بی‌جایگاه و بی‌ریشه که از خویشتن بیگانه شده است، نه مسئله‌ای سیاسی است، نه اجتماعی و نه ادبی. این، در حقیقت، موضوعی کاملاً فلسفی است ...

کاربرد مکرر استعاره‌ی درخت سنجد در آثار او، پرداختن گسترده‌ی او به موضوعاتی چون سنجد، درخت سنجد، شکوفه‌های سنجد، برگ‌های سنجد و تنه‌ی آن، همچنین از اهمیت فراوانی که او برای این موضوع قائل است و از تلاش او برای نشان دادن جایگاه برجسته‌ی این درخت در اسطوره‌شناسی کهن آذربایجان ترک و در تاریخ و زندگی مردم سرچشمه می‌گیرد. تشبیه‌ها و مقایسه‌های هنری گوناگون شاعر درباره‌ی درخت سنجد، بسیار جالب و شایان توجه‌اند. از دیدگاه کیان خیّو، که «دور از آنکه درخت سنجد باشد، گور باشد یا زندان باشد، حتی یک برکه بودن را نیز دشوارتر می‌داند»، درخت سنجد امری مقدس است. او می‌گوید: *اگر باز فصل بهار بود، نمی‌شد شکوفه‌های سنجد را از اینجا جمع کرد. اکنون شکوفه‌ها مرا دربر گرفته بودند. آن‌ها را در سروده‌هایم بسیار دوست داشتم و بسیار فراخوانده‌ام. گاه‌به‌گاه، کم‌کم به درخت سنجد تبدیل شده‌ام. سنجدها پیراهنم و قلبم را رنگین کرده و به خون بدل ساخته‌اند...*

در رنگ سنجد چیزی را آرزو کرده‌ام. خواسته‌ام همچون بال شاهین، آسمان آبی‌ام را به لرزه درآورند. خواسته‌ام از بوسه‌اش خون به سوی هستی‌ام جاری شود. حتی شعله‌های آتش وجود و ستای * محبوبم نیز خواسته‌ام که در رنگ سنجد باشد...

در مینی‌پوم «گرگورسو»، شاعر — که از قهرمان داستان، گرتا، می‌خواهد و می‌طلبد که دری را که به روی چهره‌اش بسته است بگشاید — خود را همچون درخت سنجد برتر می‌داند. این که یک ترک، در چه شرایطی می‌خواهد بمیرد و با جهان وداع کند، و این وداع را نه در تاریکی یک اتاق بسته و تنگ، بلکه آزادانه، در هوای باز و در حالی که به درخت سنجد می‌نگرد، به انجام رساند، در روح خواننده طوفانی برپا می‌کند. پس، از نگاه شاعر، فرمول «آدمی واقعاً انسان بودن» این است که خود را درخت سنجد بدانی:

در حالی که به یک درخت سنجد می‌نگری؛ در یک باغ، یک جنگل، یک باغ جنگلی، یک جنگل باغی، و با روی آوردن به سوی خورشیدی که بر شهر طلوع می‌کند! ... اگر درخت هستی، نه سیب باش و نه انگور؛ خود را درخت سنجد بدان و بر خویشتن برتری ببخش.

حتی خواب‌هایی که کیان خیّو هنگام خوابیدن در سایه‌ی درخت سنجد می‌بیند، در نور سرخ سنجدها غوطه‌ور می‌شوند. این نور از تنه‌ی درخت جاری می‌شود، بر چهره‌اش می‌درخشد و همه‌جا را با روشنایی ماه و خورشید رنگ‌آمیزی می‌کند. این درخت

همچنین معشوق اوست و تنه‌ی عظیم معشوق، شهری است که او در آن زندگی می‌کند. چنین استعاره‌ها و صفت‌های هنری کاملاً اصیل که پی‌درپی در کنار هم قرار گرفته‌اند و مصراع‌ها را جلوه‌ای تازه می‌بخشند، خواننده را شگفت‌زده و مسحور می‌کنند:

در سایه‌ی درخت سنجد،

خواب‌هایم نوری از تو بر چهره‌ام می‌تابانند...

نور ماه، نور خورشید، نور نفون‌های ساختگی،

از تنه‌ی تو — شهری بزرگ‌تر از درخت

از دورترین و نزدیک‌ترین سوی شاخه‌های درختان،

به سوی من خم می‌شوند؛

و گلبرگ‌های شکوفه‌ها،

آغوشم را فرا گرفته‌اند.

در ترامواهایش، هر چند روز یک‌بار رفت‌وآمد می‌کنم،

از مناطق گذری‌اش قطارها را عبور می‌دهم،

و با بوسه‌های ساتن‌گون سینه‌ام،

در دل آن ساخت‌وسازها بناهایی برپا می‌کنم.

در میان سی‌ودو شعری که در کتاب «تبریز بدون تانگو» — که نسخه‌ی دست‌نوشته‌ی آن در آرشیو من موجود است — با شماره

نام‌گذاری شده‌اند، شعر «پنج» بازتاب‌دهنده‌ی نوآوری‌های فناورانه‌ی معاصر است؛ اما این معاصربودگی باز هم با استعاره‌ی درخت

سنجد — نماد آزادی — که در حافظه‌ی تلفن همراه او جای گرفته، جلوه‌ای دیگر می‌یابد: نه زنگی می‌زند،

نه پیامی دریافت می‌کند؛

دیگر موبایلم موجودی آزاد است،

با درخت سنجدی که در پس‌زمینه‌اش قرار دارد...

در برگ پانزدهم از مجموعه‌شعرهای زنجیره‌ای او — شعر «پانزده» — باز هم هدف، عشق، حسرت، درخت سنجد و بلوارهای

سنجد است. در شعر «پانزده»، کیان که بیست تا بیست‌وپنج سالگی خویش، یعنی روزگار جوانی و دوران دانشجویی را سپری

می‌کند و دست در دست خویشتن خود گام برمی‌دارد، بیش از همه، همین شکوفه‌ی سنجد را دوست می‌داشته است... شاعر

که هنوز حسرت و دلتنگی آن روزها را در دل دارد، تحت تأثیر احساسات نوستالژیک خویش می‌نویسد:

آه، ای خیابان‌های پیچ‌درپیچ تبریز

کجاست نزدیک‌ترین دوستِ زندگی من،

آن دخترِ بازیگوش‌ترین شعرهای من؟

بگو، دلتنگ او شده‌ام؛

بگو، اگر بخواهد اندازه‌ی دلتنگی‌ام را بداند،

نه بلوارهای سنجد تو را، نه کوه‌ها و قلعه‌هایت را،

نه حتی تمامیتِ تو را؛

نه آن جهان،

نه این جهان،

نه جهانی دیگر را،

بگو تا بیندیشد و در اندیشه‌ی جهان چهارمی فرو رود...

در کوه عینالی خالی از بومیان،

درختان خشک‌شده‌ی سنجد ناله می‌کنند.

من به فکر تو هستم؛

تویی که نیم ساعت دیگر خواهم دیدت ...

در سال‌هایی که دانشجو بودم،

دست در دستِ خودم با خودم قدم می‌زدم؛

من شکوفه‌های سنجد را بسیار دوست داشتم...

در داستان چشمه‌ای در افق (Üfüqdə zinə bulaq)، کیان خیّاو نه خودِ درخت سنجد و نه شکوفه‌های آن، بلکه برگ‌هایش را توصیف می‌کند؛ برگ‌هایی که زیر آفتاب سوزان زرد و پژمرده شده‌اند و چنان به نظر می‌رسند که گویی خاکِ مردگان بر روی آن‌ها پاشیده‌اند. او این برگ‌ها را به پرنده‌گانی تشبیه می‌کند که بر بام مسجد کبود نشسته‌اند، در خود فرو رفته‌اند و سر به زیر افکنده‌اند؛ و بدین‌گونه استعاره‌ای تازه و اصیل می‌آفریند:

کوه عینالی را می‌توان از دور دید. زردیِ گرمای سوزان در پیکر عینالی نفوذ کرده و همان‌جا مانده است. گویی بر روی برگ‌های درختان سنجد خاکِ مردگان پاشیده‌اند. همه‌ی آن‌ها، با سرهای فروافتاده و در خود فرورفته، به پرنده‌گان مسجد کبود می‌مانند ... اما من، تا زمانی که هنوز امکان عشق ورزیدن وجود دارد، به خودویرانگری نمی‌اندیشم. با این حال، حتی برگِ این درختان نیز دیگر وجود ندارد. باید مرده باشند. دست‌کم یک بیدِ خوشه‌ای هم نیست تا اگر به آن نگاه کنم، مجنونِ سرگردان

در بیابان‌های عرب را به یاد آورم. اما نه. من مجنون نیستم. و آن نیز لیلیا نیست. در ریشه‌ی آن نه فصلِ بیدِ خوشه‌ای است و نه دوره‌ی لیلی و مجنون...

چنان‌که آشکار است، با گذشت زمان و با نوشتن احساسات و اندیشه‌های خویش، گویی خودِ کیانِ خیال و نیز به درخت سنجد تبدیل می‌شود؛ پیراهن و قلبش به خونِ رنگِ سنجد آغشته می‌گردد، در آرزوی چیزهایی فرو می‌رود که در رنگِ سنجد پوشیده شده‌اند، اما باز هم این برای بیانِ عشقش کافی نیست. از این‌رو برای آشکار ساختن عشق، شیوه‌ی بیانی تازه‌ای می‌اندیشد و... آن را می‌یابد: او پاهای عاشقی را که از سوز عشق می‌سوزد، به یک جفت درخت سنجد تشبیه می‌کند؛ درختانی که از رنج کشیدن بسیار، فرسوده شده‌اند و بادِ نیرومندِ شبانه آن‌ها را بر زمین افکنده است. نویسنده حتی به قهرمان ادبی خود، مریم، پیشنهاد می‌کند که درون بسته‌ای که برای او می‌فرستد، شکوفه‌ی سنجد را نیز که نماد عشق است قرار دهد:

درون نامه‌ام یک شکوفه‌ی واقعی سنجد نیز پیدا می‌کنم و می‌گذارم. وگرنه اگر منوش سخنم را به تو نرساند، دیری نمی‌گذرد که در کنار رودخانه قدم بزنم و سرگردان شوم، و من نیز ناچار خواهم شد عصایی به دست بگیرم...

می‌خواستم از طبقه‌ی سوم به باغمیشه نگاه کنم؛

می‌گفتم بگذار بلوارها به یکدیگر درآمیزند،

بگذار تبریز از سر تا ناخن،

بوی پاییز بگیرد،

و دلباختگی من با هزاران رنگ جلوه‌گر شود...

در سال‌هایی که دانشجو بودم،

در گلوی تبریز گم می‌شدم و فرو می‌رفتم

به عشق بسنده نمی‌کردم؛

دست در دستِ خویشتن، با خودم قدم می‌زدم

در آن سال‌های دانشجویی،

یکی از همان سرزنده‌ترین‌ها بودم...

از نوشته‌های ممنوعه به خواب‌های ممنوعه،

انگشتی ابرگونه بر انگشت زنی می‌درخشد،

و درختان سنجد با آن انگشتِ شگفت‌انگیز پر می‌شوند...

انگشتهای شگفت‌انگیز از انگشتان بالا می‌روند

و به گردن و گلو می‌رسند؛

خوش طعم و ردیف به ردیف کنار هم می‌نشینند

و تبدیل به گردنبند مادری هشتادساله می‌شوند.

در باغ جنگل، زنی بر تختی می‌نشیند،

و آسمان باران عصرگاهی خود را می‌پاشد .

در جنگلِ باغ،

زیر یک درخت سنجد،

زنی کفش‌هایش را پرتاب می‌کند،

و انگشترهای شگفت‌انگیز دامنش را می‌آرایند...

کیان که هر جا لازم بداند به سرچشمه‌های فولکلور روی می‌آورد، «کف پراندن» را که یادآور شده است، نوعی بازی جالب است که از روزگاران کهن تا امروز باقی مانده و زمانی رواج بسیار گسترده‌ای داشته است. خواننده از این توضیح شاعرانه در شعر درمی‌یابد که درخت سنجد نیز مانند درخت توت، گردو و زردآلو، درختی استوار و مقاوم است و می‌توان از شاخه‌هایش کف — یعنی تاب — آویخت، تاب خورد و با پرواز دادن کف سرگرم شد ... پس از این تصویرپردازی رمانتیک:

در جنگلِ باغ، زیر یک درخت سنجد، زنی کف می‌پراند و انگشترهای شگفت‌انگیز دامنش را می‌آرایند ...

او خواننده را متقاعد می‌کند که لحظه‌ی «درد کشیدن درختان سنجد، گویی که زایمان می‌کنند» را نیز تجربه کرده است. او باورپذیر می‌سازد که درخت سنجد، زنی محبوب و معشوق است؛ آن هم زنی که می‌تواند درد زایمان را تحمل کند ... باور جالب دیگری نیز وجود دارد که می‌گوید هنگامی که درخت سنجد شکوفه می‌دهد، میان جوانان احساسات نیرومند عاشقانه پدیدار می‌شود و این عشق به ازدواج می‌انجامد ...

من در گوش خمیده‌اش چیزی زمزمه می‌کنم...

او نمی‌شنود

نمی‌دانم به او چه گفتم

ناگهان دیدم پرندگان، درخشان و سبکبال،

از میان موهایش پرواز کردند

سپس هوا شب شد

ناگهان دیدم ماه چیزی را در گوش آسمان زمزمه می‌کرد،

و انبارِ ستارگان به سوی چشمان زن پرواز می کرد

سپس همه‌ی شب‌ها به سوی فردا رفتند

و بر انگشت زن، یک انگشتر شگفت‌انگیز همچون خورشیدی کاملاً سفید درخشید

در همین لحظه،

دقیقاً همین لحظه،

در جنگلِ باغ،

در آن هنگام که درختان سنجدِ دارای انگشترهای شگفت‌انگیز،

گویی هنگام زایش درد می‌کشیدند؛

در همین لحظه،

دقیقاً همین لحظه،

در باغِ جنگل، آن هنگام که گویی می‌خواستم چیزی بر ابرها بنویسم،

وقتی که بر کاغذی کاملاً سفید خم شده بودم؛

در همین لحظه،

دقیقاً همین لحظه،

در این زمانِ دیررس و تنهایی‌زده‌ی من،

زنی، انگشتی، و یک انگشتر شگفت‌انگیز، چشمانم را خیره می‌کنند...!

شاعر با شکیبایی برای محبوب خویش توضیح می‌دهد که عشق و دلدادگی چه معنایی دارد... توضیح می‌دهد که هم خودِ او و

هم زیبای تبریزی که دل به او سپرده است، به‌خوبی می‌دانند عشق چه مفهومی را در خود حمل می‌کند. سال‌ها انگشتان آن

زیبارو این عشق را بر کاغذِ نازکِ نوشتاری ثبت کرده‌اند و اشک‌های او نیز همین عشق را بر بالینِ سنگی نقش زده‌اند...

اینجا بیمارستان نیست، اتاقِ خودِ توست. اما اینجا را نیز بلوارِ سنجد بدان. دیگر همه‌چیز بوی سنجد می‌دهد. مرا بزن، مرا کتک

بزن، مرا دشنام بده، اما به خانمِ مریم بسپار که مرا از زیر بغل‌هایش جدا نکند! برای او از من بگو، از اینکه وقتی او را می‌بینم به

چه حال و روزی می‌افتم. اگر می‌خواهی باز هم نامه‌ای بنویسم، ببر و به او بده!.. باور کن، خانمِ مریم! درونِ نامه‌ام یک شکوفه‌ی

واقعی سنجد نیز پیدا می‌کنم و می‌گذارم...

ای درختِ سنجدِ من، که قامتت را دوست می‌دارم

در ادبیات آذربایجان شمالی، تصویرِ درختِ سنجد کمتر آفریده شده است.

وقتی با عشق عظیم کیان خبّو روبه‌رو می‌شویم؛ شاعری که در آفرینش‌های ادبی خود بارها واژه‌های «سنجد»، «درخت سنجد» و «شکوفه‌ی سنجد» را به کار برده و حتی آرزوی استقبال از مرگ را در حالی که به درختان سنجد می‌نگرد، در آثارش بیان کرده است، ناگزیر این پرسش در ذهن شکل می‌گیرد: چرا در ادبیات آذربایجان شمالی، مجموعه‌ای گسترده از تصویرهای درخت سنجد کمتر آفریده شده است؟ به‌جز مواردی چون نمایشنامه‌ی «درخت سنجد تنها» اثر الیاس افندی‌اف که برای نخستین بار موضوع مهاجرت را با تصویر درخت سنجد وارد ادبیات کرد و اثری متمرکز بر جدایی و دوری آفرید؛ رمان «دریاچه‌ی سفید» اثر شریف آغایار که درخت سنجد را همچون موجودی زنده می‌بیند و آن را «انسان‌وار» می‌سازد؛ شعر «درخت سنجد من» از شوکت هورولو که در آن قامت درخت سنجد را نوازش می‌کند؛ داستان «سنجدها گریه می‌کنند» از فرید مرادزاده که در آن صدای گریه‌ی درختان سنجدی را توصیف می‌کند که قطع شده‌اند و جای آن‌ها مجموعه‌ی ورزشی ساخته شده است؛ و جستار «شکوفه‌ی سنجد» از نگار اسفندیاری‌قزینی که تصویر درختان سنجد حیاط خانه را — که حسرت دختر دانشجوی جوانی را که برای تحصیل از روستا به شهر آمده است برمی‌انگیزند — پدید می‌آورد... نمایشنامه‌ی «درخت سنجد تنها»، همانند دیگر آثار نمایشی الیاس افندی‌اف، از آثار موفق درام‌نویسی آذربایجان به شمار می‌رود؛ زیرا روح نیرومند معاصر بودن و گذشته‌ی تاریخی مردم را بازتاب می‌دهد. نام‌گذاری اثر با عنوان «درخت سنجد تنها» نیز معنای عمیق اجتماعی - سیاسی دارد. تصویر درخت سنجد در نمایشنامه به‌صورت نمادین به کار رفته و به نماد حسرت وطن‌کسانی تبدیل می‌شود که در غربت زندگی می‌کنند. انسان چنین احساس می‌کند که این درخت سنجد، افزون بر اینکه به نمایش حال‌وهوایی شاعرانه و فضایی خاص بخشیده است، از آرزوها و خواسته‌های وطن‌دوستان دلتنگ روییده است.

فرید مرادزاده در داستان «سنجدها گریه می‌کنند»، در گفت‌وگوی میان پدر و پسر، اهمیت درخت سنجد در زندگی انسان را بیان می‌کند و نشان می‌دهد که برای برخی سوداگران طمع‌کار، دیگر هیچ معنایی باقی نمانده است. او از زبان نوه، به شیوه‌ای بسیار پندآموز و تصویری، این حقیقت را به خواننده منتقل می‌کند که این جلادان طبیعت — کسانی که ده‌ها و صدها درخت سنجد را قطع کرده و به جای آن‌ها مجموعه‌های ورزشی، ساختمان‌های بلندمرتبه، رستوران‌ها و تالارهای عروسی ساخته‌اند — صدای گریه‌ی درختان بریده‌شده را نمی‌شنوند:

پدر، پدر بزرگم می‌گفت که جلوی ساختمان ما هم زمانی درختان سنجد وجود داشته است. در حیاط مجموعه‌ای که جای آن سنجدزار ساخته شده نیز فضای سبز و درخت هست. نگران نباش؛ اما این را از ته دل نمی‌گفتم بیا برویم، پدر! آدم‌ها کار خوبی نکرده‌اند... دیگر از اینجا عبور نکنیم. من صدایشان را می‌شنوم. سنجدها گریه می‌کنند.

در جملات و اندیشه‌های نگار اسفندیاری‌قزی در جستار «شکوفه‌ی سنجد» چنین می‌خوانیم:

شهر بوی سنجد می‌دهد. تابِ زیباییِ شکوفه‌های پُریمانِ سنجد را ندارم. گاه‌به‌گاه می‌خواهم وارد آغوش درخت شوم و دردِ چشمانم را بر برگ‌هایش پاک کنم... همه‌جا بوی سنجد می‌دهد؛ مادرم این بو را دوست دارد... مادرم شاید درد مرا نیز بفهمد؛ شاید اصلاً مادرم همان درخت سنجد است که عطر شکوفه‌هایش را در جهان می‌پراکند... در این شهری که از شکوفه‌های پُر و لبریزِ سنجد سرشار است، من بوی درد می‌دهم... دور از مادرم، سنجدها دیگر بوی مادرم را نمی‌دهند آیا مرا حس می‌کنی، ای درخت سنجد؟ کمی گوش کن؛ نمی‌توانم بازگردم بی‌آنکه به قول‌هایی که به او داده‌ام وفا کنم... به چیزهایی گوش کن که به مادرم نگفته‌ام، ای درخت سنجد! شکوفه‌هایت را در حیاط خانه‌مان بپراکن... و باز، دست‌های مادرم را ببوس، ای درخت سنجد؛ ببوس، بیاور، تا بر چشم‌هایم بگذارم.

از این اندیشه‌ها آشکار می‌شود که این نویسنده‌ی جوان نیز این درخت مقدس را انسانی زنده — مادر خویش — می‌پندارد؛ با او درد دل می‌کند و دقیقاً به سبب همین ویژگی است که به سوی او روی می‌آورد و حتی رازهای پنهان دلش را برایش بازگو می‌کند... بیان شاعرانه‌ی احساسات گرم و لطیف در مصراع‌های شعر «درخت سنجد من» از شوکت هورولو، که در آن قامت درخت سنجد را نوازش می‌کند، و نیز نگاه حساس او به این موضوع، دل‌ها را تسخیر می‌کند. این که یک درخت تا این اندازه با انسان احساس خویشاوندی و نزدیکی پیدا می‌کند، خواننده را به اندیشه وامی‌دارد و او را متقاعد می‌سازد که این درخت می‌تواند هم‌درد انسان باشد:

ای درخت سنجدِ من، که قامت را دوست می‌دارم،

نمی‌دانی آیا خواب‌ها می‌توانند به حقیقت بدل شوند؟

اکنون گره‌ی راه‌ها گشوده شده است...

از خواب‌ها بیرون بیاییم، روزی با هم دیدار کنیم...

دین (حاجی میکائیل) از یک سو، علم (معلم معارف) از سوی دیگر، و سیاست (صالح قبض‌علی‌اف) از طرفی دیگر، انسان را استثمار می‌کنند. افزون بر این، هنگامی که قدرتمندان ترها («شرکت ورد ایز ماین») ضعیف‌ترها را زیر پا گذاشته و نابود می‌کنند، علم، سیاست و دین نیز به‌آسانی در کنار آنان قرار می‌گیرند. هر آنچه پاک و ناب است، از میان می‌رود. بهترین کار این است که مانند پدر جمال، در جهان پاک و طبیعی خویش، در حالی که به «دریاچه‌ی سفید» می‌نگری و از عطر درختان سنجد سرمست می‌شوی، زندگی کنی. مانند بوداییان... اما اگر در نماد دریاچه‌ی سفید و درختان سنجد، طبیعت نیز نابود شود چه؟ آنگاه قیامت آغاز می‌شود. و قیامت، انتقام خداوند، حقیقت و راستی است؛ پیروزیِ پاکی و حلال‌بودن است... این نقل‌قول را از رمان «دریاچه‌ی سفید» اثر شریف آغایار — چهره‌ای منحصر‌به‌فرد در نثر معاصر آذربایجان — آورده‌ام. این بخش همچون زنگ خطری است؛ بیان هنری این حقیقت که نادانی، دلبستگی به پول و ثروت، و سنگدلی، بسیاری از ارزش‌های معنوی را نابود کرده و

جهان و طبیعت را به سوی نابودی می کشاند. همچنین فریادِ دلِ نویسنده‌ای است که می‌خواهد به انسان‌هایی که به دشمنان طبیعت تبدیل شده‌اند و به شیفتگان جنگ و ویرانی بفهماند که اگر این مسیر ادامه یابد، قیامت بسیار نزدیک خواهد بود ... گمان می‌کنم اگر بگوییم درخت سنجد نیز همچون ساکورا، زیتون و برگ‌بو، گیاهی بی‌بدیل، شگفتی و نمادی از جهان ترک است، سخنی نادرست نگفته‌ایم ... همان‌گونه که ساکورا که همراه با گل داوودی، گل ملی ژاپن به شمار می‌رود و رنگ آن در فرهنگ ژاپنی نماد ابرهاست؛ همان‌گونه که درخت زیتون که رومیان و یونانیان آن را «درخت زندگی» می‌نامیدند و در طول تاریخ به نماد صلح، قداست، برکت، خرد و پاکی تبدیل شده است؛ و همان‌گونه که درخت برگ‌بو در یونان و روم باستان نماد پیروزی، صلح و جاودانگی دانسته می‌شد، درخت سنجد نیز می‌تواند جایگاه «درخت ملی» را در میان ملت‌های ترک به دست آورد ...

درخت‌هایی که با نام کلی «ساکورا» شناخته می‌شوند، معمولاً تنها به‌عنوان گیاهان زینتی مورد استفاده قرار می‌گیرند؛ در بیشتر موارد محصولی تولید نمی‌کنند یا میوه‌های وحشی کوچک‌اندازه به بار می‌آورند. افسانه‌های مربوط به درخت زیتون نیز «از حماسه‌ی گیلگمش گرفته تا کتاب‌های مقدس سه دین بزرگ، در منابع بسیاری جای گرفته‌اند. درخت زیتون که برای رومیان اهمیت فراوانی داشت، در یونان باستان مقدس شمرده می‌شد ... استفاده از برگ‌های برگ‌بو نیز فواید بسیاری برای بدن دارد. اما این درخت، به‌ویژه برگ‌بو اصیل (Laurus nobilis)، معنای نمادین ویژه‌ای نیز دارد. رهبران یونانی و رومی برای گرامی‌داشت پیروزی‌های نظامی خود و همچنین قهرمانان بازی‌های المپیک باستان برای بزرگداشت پیروزی‌هایشان، تاجی از برگ‌های برگ‌بو بر سر می‌گذاشتند. حتی بر روی برخی مدال‌های المپیک نیز برگ‌های برگ‌بو حک شده است. تاجی که از برگ‌های برگ‌بو ساخته می‌شود، تنها برای بزرگداشت پیروزی‌های نظامی و ورزشی به کار نمی‌رود؛ بلکه نماد موفقیت‌های علمی و دانشگاهی نیز به شمار می‌آید. درباره‌ی برگ‌بو اصطلاحات گوناگونی نیز وجود دارد؛ برای نمونه، اصطلاح انگلیسی «to rest» «on one's laurels»، اصطلاح اسپانیایی «dormirse en los laureles» و اصطلاح روسی «ночивать на лаврах» تقریباً هم در معنای تحت‌اللفظی و هم در معنای اصطلاحی، مفهوم یکسانی دارند. این اصطلاح در معنای لغوی یعنی «بر روی برگ‌های برگ‌بو خوابیدن»؛ اما مفهوم آن این است که انسان به موفقیت‌های گذشته‌ی خود تکیه کند و پس از دستیابی به پیروزی، آسوده و بی‌تحرک شود ... بر اساس پژوهش‌ها مشخص شده است که «بهترین مقدار مصرف سنجد در طول روز، یک مشت است». سنجدهای رسیده خورده می‌شوند؛ از شکوفه‌های درخت سنجد چای دم می‌کنند و برگ‌های آن را در آب می‌جوشانند، سپس پس از صاف کردن، می‌نوشند. عطر دل‌انگیز آن باعث شادابی ذهن می‌شود. سنجد سوخت‌وساز بدن را افزایش می‌دهد و سوزاندن چربی‌ها را آسان‌تر می‌کند. از این رو می‌توان سنجد را در برنامه‌های غذایی و رژیم‌های کاهش وزن نیز گنجانند ...

از شمارش فواید این نعمت خوش عطر و خوش طعم — میوه‌ی کوچک و هسته‌داری به نام سنجد — نمی‌توان فراغت یافت. سنجد که سرشار از ویتامین C و اسیدهای چرب امگا است، فواید بسیار فراوانی برای سلامت انسان دارد. از هسته‌های آن در گذشته برای ساخت زیورآلات زنانه مانند گردنبند، دستبند و انگشتر استفاده می‌شده است (بد نیست درباره‌ی احیای چنین کاربردی نیز اندیشید). از شاخه‌های آن نیز دسته‌ی ابزارهای کشاورزی، از جمله دسته‌ی داس که یکی از پرکاربردترین ابزارهای کشاورزی بوده، ساخته می‌شده است... کیان خیّاو در داستان «خوش بمان دنیا» به این نکته اشاره می‌کند که حتی دارهای اعدام نیز از درخت سنجد ساخته شده‌اند؛ درختی که دیوانه‌وار دوستش می‌داشتند... اما شاعر آرزو نمی‌کند که این درخت عشق، حتی برای فرزند کافر نیز دار شود. زیرا درخت ملی ترک، خواهان مرگ هیچ‌کس نیست:

اکنون چه کسی می‌داند آن درخت سنجد در کدام جنگل، برای خود شادمان است! چه کسی می‌داند در کدام جنگل، در آغوش کدام درخت پناه گرفته و به خواب رفته است. می‌اندیشی، می‌اندیشی و باز می‌اندیشی: چه دیوانه‌وار درخت سنجد را دوست می‌داشتی. آیا باز هم به این فکر می‌کنی که برای کسی دیگر دار شود؟ آرزو می‌کنی که نشود، نشود... حتی برای پسر کافر هم دار نشود! تهدید نکند که روزی دار خواهد شد! هیچ‌کس را مجبور نکند مانند تو بگوید: «خوش بمان. وقتی تو به او گفتی «خوش بمان»، جانت را به لب رسانده بودی. وقتی گفتی، جان از دهانت بیرون آمده بود. اکنون دیگر از درخت سنجد جدا شده‌ای... اکنون دیگر مرده‌ای. نه اینکه نمرده باشی؛ کشته شده‌ای فردا خبرت در جنگل پخش خواهد شد. وقتی درخت سنجد خبر مرگ تو را بشنود، بهتر است خودش را از خودش به دار نکشد... دیگر چیزی نمی‌بینی، چیزی نمی‌شنوی. درونت نیز دیگر در آتش نمی‌سوزد. خنکی سایه‌ی گسترده و پهن یک درخت سنجد، سراسر در روح تو نفوذ کرده است...

پس از آنچه نوشتم، ناگزیر نمی‌توانم از اندیشیدن بازمانم که نه ساکورا، نه زیتون و نه برگ‌بو، هیچ‌کدام از نظر لطافت، ظرافت و عطر بی‌همتا و دل‌انگیزی که در شکوفه‌های سنجد وجود دارد، به پای آن نمی‌رسند. اگر از شکوفه‌های سنجد در تولید عطر استفاده شود، بی‌تردید این عطر می‌تواند به یکی از برندهای مطرح بازار جهانی عطر تبدیل شود... زیرا گفته‌اند که در گذشته، درخت سنجد پیرمردی عطر فروش بوده است... و این درخت حتی به خواب دوستدارانش نیز می‌آید و همان‌گونه که در زندگی واقعی، با عطر افسونگر خود وجود انسان را دربرمی‌گیرد، در خواب‌های ترک‌ها نیز رویاها را به این رایحه‌ی جادویی می‌آراید:

ای درخت سنجد من، که هر روز نوازشت می‌کنم،

امشب تو را در خواب دیدم...

باز هم با شکوفه‌های سفید و پُرچین‌وشکنت،

تو را در همان عطر و بوی نخستین دیدم.

همان گونه که شوکت هورولو در شعر «درخت سنجد من» نوشته است؛ با جدا کردن رشته‌ای از شکوفه‌ی آن و آویختنش بر موهایمان، با شکستن سرسختی جدایی‌ها و پیوند دوباره‌ی دست‌هایمان در آغوش یکدیگر، با شاد کردن دل‌هایمان، آیا زمان آن نرسیده است که این درخت عشق را — که با عطر افسونگرش هنوز هم همه را شادمان می‌کند — به‌عنوان درخت ملی ترک‌ها اعلام کنیم؟

Q A Y N A Q L A R

1. <https://tr.linkedin.com/pulse/metaforik-d%C3%BC%C5%9F>
2. “Qreqorsu” əsərindən alıntıdır. Əlyazması arxivimdədir..
3. <https://tr.linkedin.com/pulse/metaforik-d%C3%BC%C5%9F>
4. Atalar sözləri. Bakı, “Nurlan”, 2013, 476 səh.
5. Xəlilli Qulu. İydə ağacının xiffəti. Tənha iydə ağacı» tamaşası haqqında).Kommunist. - 1991. - 9 may.
6. Kiyan Xiyavın FB səhifəsində-2012-ci ilin paylaşdığı “Təbriz və biz; İkili yalnızlıq” poemasından alıntıdır...
7. <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2012/may/X26.htm>
8. <https://edebiyat.az/proza/1229-ferid-muradzade-ydeler-aglayirhekaye.html>
9. Bizim Yazı <https://bizimyazi.az> › iydə-c...
10. <https://edebiyatqazeti.az/news/poeziya/8741-boyunu-sevdiyim-iyde-agacim-bilmirsen-yuxular-olurmu-gercek>
11. Ağa Cəfərli. Şərif Ağayarı “Ağ göl”də dedikləri... 525-ci qəzet. - 2018. - 9 iyun.
12. <https://yapon.az/sakura-yaponiyanin-milli-cic%C9%99yi/>
13. <https://www.haberturk.com/siradan-bir-agac-degil-oyle-etkileri-var-ki-zeytin-agaci-neden-kutsal-sayiliyor-3632998>
14. <https://soz6.com/nedir/34344/defne>
15. <https://www.youtube.com/watch?v=b31zQAcm0-I>